ت بنگا

مثنوی درصفتِ بنگالہ

منیر لاہوری

۱۶۰۹ء تا ۱۶۴۵ء

ادارۂ مطبوعات پاکستان۔ کراچی

قیمت بارہ آنے

دیباچہ

اس مثنوی کا مصنف ابوالبرکات منیؔر لاہوری (۴۵ - ۱۶۰۹ء) عہدِ مغلیہ کا ایک برگزیدہ شاعر اور نثر نگار تھا۔ ۳۶ سال کی مختصر عمر میں اس نے نثر و نظم کی متعدد کتابیں تصنیف کیں۔ نثر کی کتابوں کے نام یہ ہیں۔ شعرائے ہند کا تذکرہ، قصائدِ عرؔفی کی شرح، رقعات اور کارستان۔ رقعات بہت مشہور ہیں۔ کارستان انشائے لطیف کا نمونہ ہے۔ منیؔر کی شہرت زیادہ تر شاعری پر قائم ہے۔ بیان کیا جاتا ہے کہ اُس نے قریبًا ایک لاکھ شعر کہے جو مختلف اصنافِ سخن۔ غزل، قصیدہ، مثنوی وغیرہ پر مشتمل تھے اور دیوان کی شکل میں مرتب ہوئے۔

منیرؔ کو اپنے بھائی ابوالفتح ضمیرؔ کے ساتھ کچھ عرصہ سیف خاں صوبہ دار بنگالہ کے دربار میں بسر کرنے کا اتفاق ہوا۔ جہاں اس نے پیشِ نظر مثنوی تصنیف کی۔ مثنوی میں سرزمین بنگالہ کی حقیقی اور پُرخلوص تصویر بڑے دلچسپ انداز میں پیش کی گئی ہے۔ اور ہم اس کے پھل پھول، نباتات اور حیوانات سے لے کر آب و ہوا، باد و باران اور دریا و سبزہ زار تک سب کو پوری وضاحت سے مشاہدہ کر سکتے ہیں۔ ایسا معلوم ہوتا ہے کہ یہ مثنوی آج ہی لکھی گئی ہے اور وہ بھی خاص اہلِ پاکستان کے لئے اسی بنا پر اس کو علٰحدہ کتاب کی شکل میں پیش کیا جا رہا ہے۔

مثنوی در صفتِ بنگاله

بسم الله الرحمن الرحیم

به نامِ فیض بخشِ دانش آموز | که دلها گشته از وے فیض اندوز
به درگاهش خرد جسته توسل | ز فیضش گشته انساں مظهرِ کُل
ز فکرِ اُو همه دلها به جوش است | به ذکرش جمله لبها در خروش است
طراوت بخشِ حرفِ تر زباناں | لطافت سنجِ طبعِ نکته داناں
فلک ز استادگانِ بارگاهش | زمیں ز افتادگانِ خاکِ راهش
دلِ گردوں ز مهرش گشته آگاه | شده روشن ز نورش جبههٔ ماه
ز عشقش کار بر ابر ست مشکل | ازاں پیوسته دارد شعله در دل
به یُمنِ رحمتش ابرِ بهاراں | گُسسته رشتهٔ زُنّار داراں
ز ضعفش برق اندر ابر چوں نیل | چو شنگرف ست در پیشانیِ پیل
به جاں ابر از هوایش طرف بسته | ز شوقش برق هم از جائے جسته

به یادش گشته تا از سینه ریشاں   زباراں ابر مُو کرده پریشاں
هوا دارِ نسیمِ لطفِ اُو گُل   پریشاں گشتهٔ سودائش سُنبل
رُخِ گُل را ز بهرِ جلوه سازی   طرازد همچو خوبانِ طرازی
به ذوقِ فکر مارا آشنا کرد   سخن را میوهٔ دلهائے ما کرد
کند اہلِ سخن را بے قرینه   رواں در بحر تا سازد سفینه
کسے کو نام پاکش وِرد کرده   چو گوهر آبرو را گِرد کرده
ز ذکرش آشنائے کامیاب ست   که چشمش بر نفس همچوں حباب ست
چناں دریا ز شوقش گشت بیتاب   که حلقه بر درِ اُو زد ز گرداب
بُوَد آب از صفا در جست و جویش   به هر دم قطره زن گردد به سویش
حباب از شوق گشته آشنایش   زده زاں چرخ بر گردِ هوایش
شده بحر از عطائے اُو توانگر   ز لطفش گشته روشن آبِ گوهر
بهارِ حُسن را رنگِ حیا داد   گُلِ نظّاره را نشو و نما داد
ز لطفش مے پرستاں گشته شاداب   به کشتی کرده سیرِ عالمِ آب
ز فیضش نغمه سنج بے سرودِ تن   کند کشتی به رودِ ساز، ناخن
ز فیضِ حمدِ او تا بهره یاب ست   سخن پیغمبرِ صاحب کتاب ست

چو گشتم تر زباں از فیضِ تحمید		دلم شد غوطه زن در بحرِ توحید
منیرا ایں بحر را چوں نیست پایاں		مشو بے آب نزدِ آشنایاں
برآبِ دیگر آهنگِ شنا کن
به نعتِ مصطفٰے لب آشنا کن

در نعتِ سرورِ کائنات صلعم

سرِ دفتر گروهٔ پاکاں محمد		نخستیں موجهٔ دریائے سرمد
جز او خاتم میانِ انبیا نیست		درآں خاتم به جز نامِ خدا نیست
بُود در حلقهٔ پاکانش پیوست		ز رُتبه همچو خاتم جائے در دست
برو ختم ست آئینِ فتوت		گلِ ختمی ست در باغِ نبوت
برو پیغمبری ختم از جلالت		وجودش مقطعِ نظمِ رسالت
ز معنی ساخت ایزد کامیابش		ز دیوانِ ازل کرد انتخابش
خطِ پیشانیش از سترِ لولاک		نموده دستخط از ایزدِ پاک

نہ کردہ روئے در خط ہمتِ او
کتاب از شرم در خط رفتہ زیں رو

ملائک را بہ ابرویش نیاز ست
مگر ابروئے او نونِ نماز ست

بہ ہر مویش فروغِ حسن مستور
بُوَد جعدش سوادِ سورۂ نور

ز فیضِ مصحفِ او نا امید اند
ازاں رو ہندواں مجنونِ بید اند

روائی بُردہ چوں از کفر ناچار
بہ پا رشتہ بروں آوردہ زنّار

بہ بزمش جبرئیلِ وحی اندیش
مگس راں ساختہ از شہپرِ خویش

ازو کثرت بہ وحدت گشتہ ہم دوش
شد امکاں با وجودِ وے ہم آغوش

چو خورشید ست والا پایۂ او
بغیر از نور نہ بُوَد سایۂ او

نہد مہ جبہہ در پیشِ جبینش
بُوَد خور کوچہ گردِ آستینش

بہ دل بستہ خیالِ نورِ مطلق
شدہ آئینہ دارِ صورتِ حق

شدہ تا روضہ اش را مہر زوّار
عرق کردہ ز انجم چرخِ دوّار

ہمہ خاکِ رہِ او سجدہ ناکاں
نشانِ پائے او محرابِ پاکاں

چو گل چیدم ز اوصافِ جمالش
سخن رنگیں کنم از نعتِ آلش

ز نعتِ اہلِ بیتش بیتِ اشعار
شود بیت اللہ از اعجازِ گفتار

دلے کز مدحِ اہلِ بیت شاد ست
خرد از یمنِ فیضش خانہ زاد ست

کند با من اگر توفیق یاری　　به یارانش کنم مدحت نگاری
همه بینش فروزِ چشمِ مردم　　همه بر آسمانِ شرع انجم
هلاکِ مہرِ ہر یک مے تواں شد
منیر از مہرِ شاں روشن رواں شد

در مدحِ سیف خاں

بہم دمسازِ مدحِ سیف خان ست　　کہ مدحش جوہرِ تیغِ زبان ست
ازاں بر لشکر آرایاں شدہ چیر　　کہ مے نازد بہ ہم نامیش شمشیر
بہ مشتِ تیغ دستِ او قرین ست　　دعائے سیفیش نقشِ نگین ست
بہ جائے کو کماں آورد در جنگ　　ق　　حسودش را چو شد آمادۂ جنگ
ز ہر سُو در زرہ جا کردہ صد تیر　　بسانِ شانہ در زلفِ گرہ گیر
بُوَد جوہر بہ تیغِ آں سر افراز　　چو چیں در ابروِ خوبانِ طناز
برآید تیغ از دستش بہ ہیجا　　چو جوئے کو بروں آید ز دریا

مزاجِ فتح مے داند سنانش — بُوَد نبضِ ظفر زہ بر کمانش

بہ زہ چوں آشنایش گشت زہ گیر — دہن پُر خوں بہ مرگِ خصم شد تیر

کسے را کو کماندارِ وے آمد — نوائے تیر، گلبانگ نَے آمد

عدویش را کہ شد از زندگی سیر — بہ گردنِ عقدِ گوہر بست شمشیر

زبس زد قطرہ سوئے خصم بیباک — رُخِ تیغش شد از جوہر عرقناک

عدویش را بہ گاہِ کینہ خواہی — زرہ گردد ز خنجر دامِ ماہی

اگر از حلمِ خود آں چرخ پایہ — فگندے فی المثل بر جوئے سایہ

ہر آں نقشے کہ بر آب اوفتادے — بہ جا چوں جوہرِ تیغ ایستادے

بہ محراب آورد آں پاک گوہر — بد انساں روئے کاندر تیغ جوہر

نہ بردہ مے بہ جام از منعِ اُو پے — نہ کردہ ہیچ کس صیدِ بطِ مے

بہ دَورش نسخ شد خطِ پیالہ — تہی شد ساغر از مے ہمچو لالہ

دلِ مستاں چناں خوں کردہ یکسر — کہ در خط شد ز خجلت مے بہ ساغر

چناں کردہ بہ مستاں کینہ خواہی — کہ گشتہ کشتیِ بادہ تباہی

رکابِ بادہ از منعش مہ و سال — بُوَد ہمچوں رکابِ اسپ پامال

کمیت اکنوں نے گیرد سیاہی — کہ ہم نامیِ مے آرد تباہی

زبس افتادہ رسمِ مے پرستی　　گرفتہ چشمِ خوباں ترکِ مستی

زبس ساغر بہ دورش گشتہ دیندار　　کند پہلوتہی از خطِ زنّار

عجب نہ بُوَد کہ ہنگامِ بیانش　　ز یُمنِ وصفِ رائے غیب دانش

سخنور را شود در تن بہ ناگاہ　　چو قرعہ استخواں از غیب آگاہ

چو رائے اُو دم از نورِ جبیں زد　　ز غیرت برق خود را بر زمیں زد

فروغ از وصفِ رائش چوں کند جمع　　شود مغزِ قلم روشن تر از شمع

ثنا پرداز اُو روشن ضمیر ست　　یکے از مدح گویانش منیر ست

نہ دیدم در جبینش چیں فتادہ　　چو آئینہ ست پیشانی کشادہ

تواند قدرتِ اُو خانہ بر باد　　بسانِ خانۂ زیں کردن آباد

اگر بالفرض فرماید گہر را　　کہ پا بیروں منہ از آبِ دریا

بروں نتواں کشید از آب گوہر　　بدانگونہ کز آبِ تیغ جوہر

شدہ پیمانۂ عیشش پُر از مُل　　ہنوز از صد گلش نشگفتہ یک گُل

اگر گردد بہ حسن و نغمہ مائل　　کند تا نقشِ غم از دہر زائل

ز طاقِ ابروِ خوبانِ سرمست　　بہ رودِ سازِ مطرب پُل تواں بست

بہ بزمِ اُو کہ وقفِ انبساط ست　　مقامِ نغمہ و جائے نشاط ست

زند از بہرِ عیشِ جاودانہ — بہ زلفِ نغمہ موسیقار شانہ
چناں شد نشہ بخشم مدحتِ دے — کہ کلکم گشت تیرِ کشتیِ مے
نہد تا نغمہ طرحِ کامرانی — دہد تا نشہ رنگِ شادمانی

لباسِ سروری بر دوشِ اُو باد
عروسِ بخت در آغوشِ اُو باد

آمدنِ نواب از اکبرآباد و رفتن بہ بنگالہ

چو نوابِ سخندانِ خرد ور — بہ حکمِ بادشاہِ ہفت کشور
بہ فالِ فرخ و فرِ خداداد — بروں آمد ز شہرِ اکبرآباد
بہ دولت سوئے بنگالہ رواں شد — رفیق و ہمرہش بختِ جواں شد
رہی ہم بود چوں فرماں برِ او — پئے خدمت کمینہ چاکرِ او
چو دولت در رکابش شد شتاباں — سُبک مانندِ آب اندر بیاباں
شدم القصہ با صد شادکامی — بہ قطعِ رہ ہلاکِ تیز گامی

سوئے بنگالہ طبعم کرد آہنگ
رساند تا دماغم نشہ از بنگ

شدم سرگرم در طئ مراحل
بسانِ ماہ در سیرِ منازل

تمامی رہ نورد یدم بہ تعجیل
بہ چشمِ خویش دیدم میل در میل

بہ پٹنہ چوں رسیدم با دلِ شاد
ہوائے گشتیم اندر سر افتاد

مرا بنمود آبِ گنگ چوں رو
کمر بستم کہ گردم ہندوِ او

در تعریفِ دریائے گنگ

چو گنگ آبستنِ صد بحرِ قلزم
فلک چوں قطرۂ آبے در وگم

کسے را ساحلِ او نیست معلوم
کنارش چوں میانِ دوست معدوم

بہ فکرِ آشنایاں او فتادہ
بہ حرفِ آشنا لب برکشادہ

کسے نامِ پل آں جا کم شنیدہ
کہ آبش جزپلِ ماہی نہ دیدہ

کشیدہ موج، تیغِ کینہ خواہی
لبِ دریا ہم از دندانِ ماہی

به نوعے موجِ آبش خط نگارست | که ماهی را درم ها سکّه دارست
گرفته زخم ها خواهی نخواهی | لبِ دریا هم از دندانِ ماهی
شده ماهی میانِ آب روشن | نهاں مانندۂ خنجر به جوشن
بُوَد آئینِ اُو اندیشه کاهی | درو مارست افزوں تر زماهی
ز آبش مار کرده کام جوئی | حبابش مُهرۂ مارست گوئی
بُریده مرغِ آبی بر تنِ مار | حریرِ آب با مقراضِ منقار
بهرِ مردم به آب از موج سازی | نموده چوں کدوئے آب بازی
به هردم میلِ آبِ اُو به اوج ست | حبابش دانۂ مُرغانِ موج ست
چو آبش را ز موجه خطِ سیماست | حباب از هرزه کاری باد پیماست
پُرست از باد اگر چشمِ حبابش | عجب نه بود که دارد میلِ آبش
حبابش باد پیما چرخ رفتار | که نه بُوَد غیرِ گنبد گردنش کار
زند تا هر نفس بر روئے آبش | گره کردست مشتِ خود حبابش
زده آبش ز تندی قطره بر اوج | حبابش بیضۂ مرغابیِ موج
نوائے آبِ اُو افسانۂ باد | حبابِ اُو بُوَد پیمانۂ باد
نگاهم از حبابش گنبدے دید | درآں گنبد صدائے آب پیچید

به گیتی هیچ کس از اهلِ ابصار　　نه دیده گنبدے زیساں هوادار

نه شد تا باز، کارِ آب نه کُشاد　　حبابِ اُو که شد قفلِ درِ باد

گهر چوں در ثنائے بحر سُفتم　　سخن جز از لبِ دریا نه گفتم

زدم هر صفحه، همچوں آب یکسر　　ز بهرِ وصفِ بحر از موج مسطر

رسیدم چوں به آں دریائے موّاج　　به کشتی سیرِ آبم کرد محتاج

خیالِ کشتیم جا کرد در دل　　گرفتم بر کنارِ بحر منزل

حریفاں بر لبِ رود ایستاده　　همه را میلِ کشتی همچو باده

مرا هم بود چوں آهنگِ کشتی　　به جنگ آورد دم آخر جنگِ کشتی

طپید از شوقِ بحرم دل به سینه　　گرفتم چوں سخن جا در سفینه

چو ماهی ره به سوئے آب بردم　　همیں بود ست گوئی آب خوردم

چناں از آب کردم فیض یابی　　که مرغِ روحِ من شد مرغِ آبی

شده عمرے که مانندِ حبابم　　به چشم اندر نیاید غیرِ آبم

حدیثِ آشنا جا کرد در گوش　　شده معنیِ بیگانه فراموش

مرا کاندیشهٔ بحرِ طویل ست　　درازیِ رهِ دریا دلیل ست

تنِ ما گشته با آب آنچناں جفت　　که ما را مردمِ آبی تواں گفت

کنم از آب ہردم بہرہ یابی — بُوَد در طالعِ ما بُرجِ آبی

خیالِ ناں برونم رفتہ از سر — بہ آبِ خشک خرسندم چو گوہر

زدریازاں دلم بر خویش پیچید — کہ از سوہانِ موجم دل خراشید

شدم زانساں زبحرِ آب در جوش — کہ بحرِ نظم را کردم فراموش

زبس کز رودِ آبم اشک ریزاں — ز رودِ ساز شد طبعم گریزاں

مرا مشکل بُوَد جنبیدن از جا
بہ کشتی تختہ بندم کرد دریا

بیانِ سیرِ کشتی

نہ کشتی بل کمانِ دل نشینے — بہ ہر گوشہ درو چلّہ گزینے

نہ دانم تیرِ اُو چوں مے کند کار — کہ نے پیکانش کس دیدہ نہ سوفار

کمانش گفتم و الحق ہمان ست — سیہ ملّاحِ اُو زاغِ کمان ست

اگر سُہراب باشد ور بہمن — نیارد ایں کماں تنہا کشیدن

نه آنست از کمانها این کمان به
ولے هرگز نه شد شائستهٔ زه

گر اندیشهٔ امن و امان ست
که طوفاں چاشنیِ این کمان ست

بود چنگے کنارِ آب جایش
زفیضِ رود تا سازد نوایش

مگر زیں چنگ دریا گشته خوش حال
که کف برکف زند هردم چو قوّال

ازاں ماند به چنگِ نغمه پرداز
که باشد بادبانش پردهٔ ساز

شبیهِ اُو همه از چنگ جویند
ولیکن اهلِ هندش نائے گویند

بُوَد پیرے، کهن سالیش زیباست
زشوقِ آب جانش ناشکیباست

محاسن از قطاسش گشته پیدا
بروهم پیر و هم برناست شیدا

بروں آورد ریشِ دلپسندی
به چندیں کوسه دارد ریشخندی

کند با موجِ بحر آهنگِ آشوب
تراشد دست و پائے خویش از چوب

بیابد تا سُراغِ آشنائے
زند هردم به دریا دست و پائے

گزارش تا سوئے آب اوفتاده
عنانِ خود به دستِ باد داده

دمادم علمِ دریا کرده تکرار
معلّم تختهٔ اُو شسته صد بار

پرستارش به رغمِ چرخِ پیسه
پزد هر لحظه سودائے هریسه

نمے دانم چه بیماریش دیدند
که آبش از شکم بیروں کشیدند

بُوَد او را سبک رفتاری آئیں
رود رہ با ہزاراں پائے چوبیں

سبک پا نیست بارِ او گران ست
ولے پایش بہ دستِ دیگران ست

ازاں دریا بہ او سر کردہ آشوب
کہ دریا را گرفتہ در تہِ چوب

بہ ملاحی دو سوئے او سیاہاں
نشستہ چوں دو سوئے چشم مژگاں

منِ بیچارہ چوں عشرت گزیناں
شدہ ہم بزم با کشتی نشیناں

بہ روئے آب از جا دو سر کشتی
نشستہ راہ مے رفتم بہ کشتی

شبے القصہ ابرِ تیرہ برخاست
عجب ہنگامۂ ظلمت بیاراست

شبے تیرہ ز ابرِ تیرہ ہم دوش
شدہ دریا سیہ کارِ جفا کوش

چہ شب از ظلمتِ او آب بے تاب
گرفتہ زنگ از و آئینۂ آب

شبِ تیرہ بہ دریا آں چناں ساخت
کہ در چشمِ حبابش سرمہ انداخت

ہوا از ابرِ تیرہ، تیرہ گوں بود
چراغِ برق گویا داشت ایں دود

بہ ہر سو ابر تا آراستہ صف
بہ حیرت بحر ازاں برہم زدہ کف

بناگہ شورشے در بحر افتاد
پریشاں گشت زلفِ موج از باد

ز بس بر ابر، باد آورد جولاں
خفایش گوئے گشت و موج چوگاں

چو بادِ تند آمد بر سرِ کار
بہم پیچید دریا را چو طومار

صفائے آبِ دُو از باد شد کم　　بلے تیرہ شود آئینہ از دم
زجوشِ باد چوں غوغا بر آمد　　ہزاراں نالہ از دریا بر آمد
نہ کشتی را بہ دریا بادے زد　　کہ تختہ بر سرِ استادے زد
گرہ ہائے حبابش موج بکشاد　　ہمہ دریا ازاں رُو پُر شد از باد
چناں آوازۂ باد ست در جوش　　کہ کردہ بادبانی پردۂ گوش
بہم پیچیدہ باد و آب زانساں　　کہ آہ و اشکِ عاشق روزِ ہجراں
کشائی گر نظر سوئے حبابش　　بہم پیچیدہ بینی آب و بادش
بہ دریا خاستہ تا بادِ شبگیر　　چو گہوارہ شدہ کشتی ہوا گیر
تنِ کشتی نشیناں را بہ بیداد　　ربودہ باد ہمچوں کاغذِ باد
ہمہ کس در سجود افتادہ ہر سو　　زموجِ بحر در محراب شاں رو
تنِ مردم شدہ بازیچۂ باد　　ہمہ گشتہ زجورِ باد ناشاد
زجوشِ باد کشتی جستہ از جا　　بہ جستن آمدہ ابروئے دریا
ہمہ کردہ، چہ دریائی چہ دشتی؛　　تماشائے روش بازیِ کشتی
شدہ تا باد از تندی ستمگر　　زدہ از موجِ دریا دست بر سر
بدانساں موج تندی بر گزیدہ　　کہ از تندیش دریا لب گزیدہ

پنہاں دریا شدہ از موج بے تاب — کہ پیچیدہ ست ناف او ز گرداب
ہر آنکس برا کہ بر دریا گزر بود — چو چین جامہ موجش تا کمر بود
چو گیرد باد بر کشتی وزیدن — بُوَد چشمے در انداز پریدن
ز موج آب کشتی بہرہ یاب ست — دریں منزل حصیر از موج آب ست
فتادہ کشتی ما بے قرینہ — سواد موج دارد ایں سفینہ
نماندہ با رسن ہایش درستی — شدہ چوں رشتۂ باراں ز سُستی
بہ نوعے کردہ آہنگ دویدن — کہ گوئی در ہوا خواہد پریدن
بدانگونہ ز طوفاں دیدہ آشوب — کہ موج آب در وے گشتہ جاروب
نہ گویم آب دریا کردہ طغیاں — کہ باد انگیختہ زینگونہ طوفاں
نہ کردے یاوری گر لطف نواب — فتادے زورق بختم بہ گرداب
ز جانم موج دریا تاب بُردے — بہ گرداب حبابم آب بُردے
چو نواب آبروبخش معانی — گہر پرداز بحر نکتہ دانی
طراوت سنج معنی سیف خان ست — کہ کلکم از ثنایش تر زبان ست

بُوَد از زندگانی تا رواں شاد
بہ جوئے عمر او آب بقا باد

شکایتِ چرخِ کج رفتار

چہ گویم ایں سپہرِ پُر جفا را
کہ صیدِ تیرِ کشتی کرد ما را

بہ کشتی بسکہ شد سستم رگ و پے
بہ خود لرزم چو بینم کشتیِ مے

زبس کز کشتیم اندوہ پرور
ہراسانم ز کشتیِ قلندر

خدا دادہ بہ چنگِ ناخدا ایم
بہ موجِ بحر کردہ آشنایم

ازاں چوں موج با دریا قرینم
کہ با سکّانِ کشتی ہم نشینم

بہ کشتی تا کیم گردوں نشاند
چو موجم بر سرِ دریا دواند

نہ دانم بر سرم آخر چہ آرد
کنونم زندہ در تابوت دارد

ز جوشِ موجِ دریا تنگ بارست
دلِ کشتی نشیناں پُر غبارست

غبارِ دل بہ کشتی تا رسیدہ
شدہ چوں ابرِ وسمہ کشیدہ

بہ نوعے کردہ دلہا گردناکی
کہ گشتہ تیرِ کشتی تیرہ خاکی

تنِ مردم زبس کز آب کاہد
خردمند آبروئے خود نہ خواہد

چناں اجزائے تن گردید نمناک — کہ گوئی نیست اصلِ آدم از خاک
نہ دیدم بس کہ آبم ساخت عاجز — زمینے جز زمینِ شعر ہرگز
ازاں بہرِ زمیں حسرت کشیدم — کہ خاکے جز غبارِ دل نہ دیدم
کنوں رمال با صد گونہ ادراک — نمے یابد نشانِ نقطۂ خاک
ہر آں چشمے کہ بینائیش کارست — بہ یادِ خاک بر خطِ غبارست
بہ دریا آشنا کشتی نشیناں — ہمیں آب ست و بس در چشمِ ایشاں
ہمہ ترگشتہ از احسانِ دریا — شدہ غرقِ عرق از فرق تا پا
بغیر از آب شاں ذوقِ طرب نیست — اگر باشند تر صحبت عجب نیست

در مذمتِ پشہ گوید

بہ دریا جورِ اندیشہ کشیدم — کہ کشتی کشتیِ آنجا پشہ دیدم
بُوَد در خوں کشیدن پشہ استاد — چرا باشد کسے محتاجِ فصاد
بہ گوشِ خلق از طبعِ گزندہ — نہ گفتہ غیرِ حرفِ پوست کندہ

شبیخوں آورد از فتنہ سازی	کند ہر دم بہ خونِ خویش بازی
بہ خوں ریز یست دائم نشترش تیز	صدائے او بود گلبانگ خوں ریز
بود آزارِ خلقش مذہب و کیش	کہ در حقِ ہمہ کس مے زند نیش
نہ گردد چوں دلم از پشہ افگار	کہ نیشِ او بود چوں غمزۂ یار
زبس با خونِ پشہ آشنا شد	نصیبِ دستِ من رنگِ حنا شد
ز من چوں پشہ رازِ خویش بنہفت	بہ تن برداشتم حرفے کہ او گفت

کسے کو تا مرا زیں غم رہاند
ز پشہ خوں بہائے من ستاند

در تعریفِ بنگالہ گوید

رسیدم چوں زفیضِ لایزالی	بہ بنگالہ پئے عشرت سگالی
بہشتے دیدم از گلہا نگاریں	گلش چوں چہرۂ حوراں بہاریں
سوادش سرمہ سائے چشمِ نرگس	تنِ گل از نسیمش یافتہ حس

به هر جا کاندرین کشور رسیدم — بغیر از سُنبل و ریحان ندیدم

به نوعی پُر ز سبزه این دیارست — که شهرِ سبزوار از وی شرمسارست

به صحرایش همه جا سبزه رسته — زمین ز آبِ زمرّد روی شسته

ز فیضِ سبزهٔ آن خاکِ خرّم — زمرّد گشته مروارید شبنم

توان دید از صفای چشمِ ادراک — خیالِ سبزهٔ نارُسته از خاک

زمینِ او سراسر سبزه زارست — بلی آغازِ این ملک از بهارست

نه سبزه رُسته زین خاکِ طربناک — که طوطی سر زده از بیضهٔ خاک

زمینی با طراوت بسته پیمان — چمن از شرمِ او در خطِ ریحان

ز خاکش دیده بینش کرده تحصیل — بود سرمه غبارش میل در میل

غبارش می‌کند بینش فزائی — که خاکِ اوست کحلِ روشنائی

ز فیضِ ابر جای خار و خاشاک — توان رُفتن گُل و سبزه ازین خاک

ز تخمی کان زمین را می‌دهد بوس — هزاران گُل دمد چون دُمِّ طاؤس

ز بارِ گُل زمینش گشته عاجز — کسی نامِ خزان نشنیده هرگز

زمین از بس که کرده گُل نگاری — لقب جاروب را گشته بهاری

بهار انگیز خاکِ فیض ناکش — چو غنچه پُر ز گُل هر مشتِ خاکش

نبالد چوں بخود از عیشِ بلبل
کہ گشتہ دامنِ صحرا پُر از گل

نوآئیں سبزہ بیں از سنگ رستہ
گلِ رنگیں ز شاخِ زنگ رُستہ

گلش با بادِ دمسازی گرفتہ
صبا آئینِ گلبازی گرفتہ

ز بس گل مے کند پرواز بر گل
چہ فرق از برگِ گل تا بالِ بلبل

گلش پروردۂ بادِ شمال ست
ز فیضِ گلشنش دہقاں نہال ست

ز سحرِ نامیہ در بزمِ گلشن
چراغِ گل شدہ از آب روشن

بنوعے خار ایں جا گل دہد بار
کہ خارِ گل بُوَد رشکِ گلِ خار

گلش را با صبا پیوندِ جانی ست
ولے سوسن ز یارانِ زبانی ست

شود بر لالۂ اُو فتنہ سُنبل
برد فرمانِ نافرمانِ اُو گل

بگلشن تیز رفتاری صبا داشت
نگہ از لالہ آتش زیرِ پا داشت

درو فیضِ طراوت کم نہ باشد
گلِ تصویر بے شبنم نہ باشد

ازاں پیوستہ سوسن تر زبان ست
کہ او را حرفِ شبنم بر زبان ست

ز بس کز سحرِ شبنم جستہ چارہ
فرود آوردہ از گردوں ستارہ

ز تاثیرِ بہار از فیضِ جاوید
ز شبنم یافت گوہر خنجرِ بید

نمودہ شبنم از نیلو فرش چہر
بُوَد چوں آسمان و چشمۂ مہر

چو شبنم از بنِ دنداں کند کار | چرا افزوں نہ گردد حسنِ گلزار
ہوا را تا نسیم انگیز کردست | ازو ہنگامۂ کشمیر سر دست
مرا وصفِ نسیمِ او چو رُو داد | نوشتم شعرِ خود بر کاغذِ باد
بہ صحنِ گلشنش ابرِ بہاراں | رسن بازی کند دائم زباراں
نہالِ اوست از طبعِ ہوا کوش | بہ کردارِ الف، با ابر ہم دوش
چو داغِ لالہ تر گردیدہ خوش خوش | زتاثیرِ رطوبت دُودِ آتش
چناں با سنگ و آہن فیض شد جفت | کہ آتش برگ چوں گلبرگ بشگفت
سیاہی را دریں جا مشکل افتاد | کہ ابرش ابر گشت و بادپا باد
چو اوصافِ درختانش کنم سر | زکلکم سر زند چندیں شجر
زشادابی درختش فیض یاب ست | بدانگونہ کہ شاخش شاخِ آب ست
زبس فیضِ رطوبت گشتہ گستاخ | رگِ ابر ست پنداری رگِ شاخ
درختاں را برومندی شدہ کار | زبانِ برگ خواندہ اسمِ یا بار
بہ گلگشتِ چمن سرمستِ بادہ | چو گل آیند گلرویاں پیادہ
بہم کردہ زبہرِ عیش سازی | لبِ جام و لبِ جو بوسہ بازی
بہ ہر جائے کہ بینی سبزہ زارست | بہارست و بہارست و بہارست

ازاں بنگالہ خلدِ جاودان ست
کہ نزہت آفرینش سیف خان ست

الٰہی تا چمن ریحاں نگار ست
گلِ سی پارہ در دستِ بہار ست

گلِ اقبالِ اُو را آبِ رُو دِہ
بہارِ عیشِ اُو را رنگ و بُو دِہ

ہوائے کیں دیارِ فیض پرور
کہ مے بالد ازو طبعِ سخنور

ہمہ سال از رطوبت بہرہ یاب ست
مگر ہر ماہ ایں جا ماہِ آب ست

ز تاثیرِ ہوائے اُو قلم زن
نیارد جز گلِ ریحاں نوشتن

بُوَد ز انساں رسا فیضِ ہوایش
کہ گردد سرو جاروبِ فضایش

ز اعجازِ ہوا از روئے دیوار
دمیدہ سبزہ چوں خط از رُخِ یار

رطوبت در ہوایش چوں وطن ساخت
ہوایش باد زن را آب زن ساخت

ہوا بگرفت چنداں از تری فال
کہ مرغانِ ہوا را موج شد بال

ہوایش کرد سیرابی چناں سر
کہ دُودِ شمع گشتہ سنبلِ تر

ہوا ز انساں رطوبت کردہ بنیاد
کہ گشتہ مرغِ آبی کاغذِ باد

ہوا ز انساں ز تری فیض یاب ست
کہ نقش مطرباں نقشِ بر آب ست

چو کشتی زیں سبب چنگِ نوا گر
بہ آب افتادہ است از نغمۂ تر

چمن آنجا ہوا دارِ سحاب ست
ہوائے ابر دائم بر یک آب ست

بُوَد فیضِ بہاراں جا بجا یش
نباشد بے گلِ ابری ہوایش

کسے را کز ہوائے اوست بے صبر
کند رگ بر بدن کارِ رگِ ابر

قلم وصفِ ہوا چوں بر لب آرد
ہمہ بر کاغذِ ابری نگارد

در تعریف زمینِ بنگالہ

چہ گویم زاں زمینِ فیض گستر
کہ آب از شرمِ خاکِ اُو شدہ تر

زمینِ اُو بُوَد زانگونہ سیراب
کہ نقشِ پائے گردد چشمۂ آب

زبس خاکش ز سیرابی ست معمور
ز زہدِ زاہداں خُشکی شدہ دور

زمینِ اُو بہ نوعے گشتہ نمناک
کہ مُرغابی پَرد از بیضۂ خاک

نظر بر خاکِ نمناکش تواں کرد
خمیرِ شبنم از خاکش تواں کرد

زبس دارد رطوبت خاکِ پایش
توانی آب افشردن ز خاکش

زمینِ اُو بُوَد از بسکہ سیراب
کند مردم گیا را مردمِ آب

زبس گیرد رطوبت از زمین اوج
ز سیرابی شود جاروب چوں موج

زمینِ او بہ حدے ہست سیراب
کہ گردد دانہ در روے قطرۂ آب

زسیرابی زمیں زانگونہ آباد
کہ گردد موج زن از جنبشِ باد

در تعریفِ چشمہ گوید

ترا او چشمہ چشمہ از زمیں آب
نہ دیدہ ہیچ کس خاکے بداں آب

زمینِ او یکے سبزے ست دلجو
ازاں رو چشمہ است آئینۂ او

زوصفِ چشمہ اش تر شد زبانم
چکید آبِ طراوت از بیانم

زچشمہ بسکہ گل بیروں ترا دید
زشاخِ آب ہر گل مے تواں چید

شدہ از چشمۂ او سبزہ محبوس
بہ رنگِ چشمۂ پرہائے طاؤس

شدہ آبِ حیات از چشمہ اش تر
زرشکِ نالہ اش نالیدہ کوثر

بود در کوچہ ہائے او فراہم
ہزاراں جوئے ہم چوں شانہ باہم

بہ رودش کہ دہ چوں رودِ نواگر
نوائے آب کارِ نغمۂ تر

به فکرِ وصفِ آبش چوں فتادم
به کامِ دل سخن را آب دادم

زنیلوفر شده آبش فرح یاب
تو گوئی شربتِ نیلوفرست آب

مبادا پیچ و تابِ موجه اش کم
نه دارد زلفِ خوباں ایں خم و چم

در تعریفِ سبزه گوید

چناں بر آب سبزه آشکارست
که دریا در حقیقت سبزه زارست

به زیرِ سبزه بینی آب هر سُو
چو زیرِ خطِ رُخِ خوبانِ دلجو

چناں دریا ز سبزه بهره یابست
که موجِ سبزه اش بر روئے آبست

کشیده آب سبزه سر به اوجش
خطِ سبز ست گوئی خطِ موجش

ز دریا بسکه سبزه برزده سر
حبابش گشته رشکِ چرخِ اخضر

دمیده سبزه تا از آبِ دریا
به آبِ خضر نسبت کرده پیدا

به دریا همچو طاؤسِ بهشتی
رواں گشته به موجِ سبزه کشتی

زند تا غوطه در دریا شناور بروئے آب آید سبزهٔ تر
چو موجِ آب تیغِ خود طرازد ز سبزه قبضه مینا کار سازد
به آب از بسکه سبزه بُرد ریشه حبابش سبز شد مانندِ شیشه
چناں دریا ز سبزه فیض اندوز که بختش سبز و طالع گشته فیروز
از آبِ بحر تا سبزه به جوش ست تو پنداری که دریا سبزپوش ست
ز سبزه زآب جُسته جلوه سازی که سبزاں کرده مشقِ آب بازی
ز دریا بسکه سبزه گشته پیدا شده آبِ زمرد آبِ دریا
شده از آب تا سبزه نمودار گرفته تیغِ موج از سبزه زنگار
ز دریا بسکه آمد سبزه در اوج چو طوطی سبز شد مرغابیِ موج
به حدے موج دیدم چوں چمن سبز که چوں بادامِ تر شد چشمِ من سبز

به فکرِ سبزه و دریا فتادم
سخن را سبز کردم، آب دادم

در تعریفِ گلہا گوید

سخن از وصفِ گلہایش کنم سر — شوم گلدستہ بند از تارِ مسطر

چو اوصافِ گلِ سرخش نگارم — شود خامہ رگِ ابرِ بہارم

میانِ غنچۂ اُو چوں نکویاں — بہم جمع اند مشتے تازہ رویاں

لطافت بسکہ خارش کرد بنیاد — بہ چشمش جائے چوں مژگاں تواں داد

بہ شاخِ او طراوت ہمنشین ست — رگِ ابرے کہ میگویند این ست

بود مجبوب د گلشن خانۂ او — بود سرخاب د شبنم دانۂ او

صفا در غالیہ سائی سر آمد — بہارِ اُو بہارِ عنبر آمد

معطر مغزِ جاں از نکہتِ او — بود شاخش بسانِ شاخِ خوشبو

زشاخ افروختہ چہرہ بہ گلشن — بسے آتش شود از چوب روشن

زمیں داریست پنداری پُر آشوب — کہ بیرقہائے رنگیں بستہ بر چوب

طراوت غنچۂ او را بہ چنگ ست — دریں بندر متاعِ آب و رنگ ست

بهار آموز دشش رنگین لطیفه   بود مهرش ز شبنم بر صحیفه
نسیم اوراقِ اُو را کرده تکرار   گشاده در چمن دیوانِ عطار
بُوَد فکرش دماغ افروزِ بلبل   بُوَد ذکرش سبق آموزِ بلبل
نهاده شبنم از طبعِ صفا فال   بروئے صفحۂ او نقطۂ خال
نگارِ تازه روئے نو رسیده   بهار اُو را غلامِ زر خریده
ز بهرِ گوشش اُو در صحنِ گلزار   دُرِ شبنم بسُفته منقبِ خار
به گلشن پرده از رُخ بر کشوده   ز شبنم گوهرِ خود را نموده
کند از غنچه همچوں دلفریباں   فتیله بهرِ داغِ عندلیباں
چو آراید بهار از عیش محفل   شود برگش دف و شبنم جلاجل
به شبنم از طراوت گشته همسر   زده از تازه روئی خندۂ تر
به شبنم صحبتش داد ست تا رُو   عرق فتنه شده بر چهرۂ اُو

زبس کز نازک اندامی زند دم
لباسِ خویشتن سازد ز شبنم

در تعریفِ لاله گوید

سوادِ گلشنش حیرانی آرد ‏ ‏ ‏ ازین معنی که لاله نقطه دارد
به وصفِ او دلم تا جسته چاره ‏ ‏ ‏ مرا زو داده شعرِ چار پاره
مگر خاکِ چمن را مدح خوانست ‏ ‏ ‏ که همچون نافه مشکش در دهانست
رقم سنجِ چمن گفتن توانش ‏ ‏ ‏ که از شبنم سیاهی شد روانش
ز شبنم تا طراوت یاب گشته ‏ ‏ ‏ سوادِ او شبِ مهتاب گشته
دکانِ سرمه سائی بر کشوده ‏ ‏ ‏ ز بهرِ چشمِ نرگس سرمه سوده
سیاهی در درونش ساخته جا ‏ ‏ ‏ در آغوشِ شفق شب کرده ماوا
چو نیکو بنگری داغِ دلِ وے ‏ ‏ ‏ سیه مستے بود افتاده در مے
اگر زنّار پهلویش نشیند ‏ ‏ ‏ ز داغش نقطهٔ آتش به بیند
کند داغش زعیشِ روز افزوں ‏ ‏ ‏ چو هندو روزِ هولی جامه گلگوں
ز داغش کسوتِ گلگوں گرفته ‏ ‏ ‏ سیه بختے ست گوئی خوں گرفته

شده داغِ دلِ او جلوه آرائے　　به برجِ آتشی کرده زحل جائے
درونِ او به بیں داغِ سیه تاب　　نگر زاغے میانِ چاه سرخاب
به نوعے انجمن افروز داغست　　که داغِ او برنگِ شب چراغست
به پا افتاده هر دم آبِ باغش　　چو خالِ لاله رویاں گشته داغش
شود تا کسوتِ گل عطر پرور　　بر آتش داغِ اُو بنهاده عنبر
چناں در عاشقی صادق فتاده　　که صبحش پنبه بهرِ داغ داده
چمن گردید روشن از چراغش　　سیاهاں گشته داغ از رشکِ داغش
سحاب از رشتهٔ باراں به گلزار　　هنوز داغِ اُو را بسته زنار
بُوَد داغش ز فیضِ صبح گاهی　　برائے لشکرِ گلها سپاهی
به شبنم کرده داغش خویش را گُم　　برنگِ سرمه اندر چشمِ مردم
ز شبنم کرده داغش فیض خواهی　　نهفته آبِ حیواں در سیاهی
ز داغش تا سیاهی گشته همدم　　چو دندانِ بتانِ هند شبنم

ز بس اوصافِ داغش کرده تکرار
شده تیغِ زبانم مورچه دار

در تعریفِ گُلِ صد برگ گوید

سخن تا از گلِ صد برگ رانم
کند جوشِ معانی صد زبانم

فلک تمثالِ اُو را چاره سازد
اگر خورشید را صد پاره سازد

بُوَد رخشنده مهرِ اختراعی
به دل بنهفته خطهاے شعاعی

به سوے برگهایش کن نظاره
که گشته انجمن صد ماه پاره

چو نقاشاں ز بهرِ نقشِ دلجوے
بُوَد در آستینش خامهٔ موے

نمی دانم چه صنعتها نموده
ورقهاے طلا صدها نموده

چو پنهانی به زر هست آرزویش
به زر وابسته بینی مو به مویش

چو اندر آستیں صد سوزنش هست
چرا شد جامه اش صد چاک زیں دست

به حیرانی ز ترکیبش جهان ست
که مویش اندرونِ تن نهان ست

دو رنگی را به موے اُو امید ست
کزو نیمے سیه، نیمے سفید ست

ز دستِ گلرخاں آواره گشته
دلش چوں عاشقاں صد پاره گشته

در تعریفِ قلعه گوید

هزاراں رنگ قلعه برگزیده — که گل از کاغذِ ابری بریده
چو بینی در نهالش از تامل — بُوَد از تازگی سر تا قدم گل
ز شاخِ او عیاں گردیده صد رنگ — برنگِ خامۂ مانی و ارژنگ
بُوَد هر برگش از رنگِ نو آئیں — به کردارِ پرِ طاؤس رنگیں
عروسے آمده بیروں ز پرده — که بندِ جامه رنگ آمیز کرده
بُوَد پیوسته با ابرش سر و کار — ازاں قوسِ قزح سازد نمودار

به وصفش رنگ و بو باهم سرشتم
سخن بر کاغذِ ابری نوشتم

در تعریفِ عشق پیچاں گوید

کنم از عشق پیچاں گفتگو سر — دہم زلفِ سخن را پیچِ دیگر
خیالم را بہ وصفِ اُو بسیچ ست — ازاں اندیشۂ من پیچ پیچ ست
بود یادش یکے از خاک روباں — بہ خود پیچد ز رشکش زلفِ خوباں
بہ وصفش نکتۂ سنجیدہ گفتم — ہزاراں مصرعِ پیچیدہ گفتم
دہم اکنوں بہ طبعِ فیض گستر — بہارِ گفت و گو را رنگِ دیگر
کنم گلہائے ہندی را ستایش — دہم حُسنِ معانی را نمایش
جداگانہ ستایم ہر یکے را — بہ خوبی وا نمایم ہر یکے را
گُلِ ہندی اگرچہ بے شمارست — ولے ہر گُل کہ رستہ زیں دیارست
ثنائے او رقم بر صفحہ سازم — بہ وصفش معنیِ رنگیں طرازم
کہ طبعم را ازیں جا دہ نمائی
بود مقصود بنگالہ ستائی

در تعریفِ چنبیلی گوید

چناں چنبیلی از فیض ست سر شار / کہ او را نسترن باشد پرستار

طرب بخش ست بوئے دلکشِ او / بوَد چوں خوئے خوش بوئے خوشِ او

چمن را غنچہ او زیبِ محفل / خیالِ طیبتش پیوستہ در دل

بہ ہم آغوشِ خوبان ست مائل / از و سازند گل رویاں حمائل

زدستِ گل رخاں گشتہ پریشاں

بہ بینی آمدہ از دستِ ایشاں

در تعریفِ گلِ رائے بیل گوید

بہ نزہت رائے بیل اندیش گشتہ / بہ خوبی دلنشینِ خویش گشتہ

از و آرایشِ بزمِ امید ست
زبوئے خوش بہ ہر جا رو سفید ست

کہ دیدہ نازنینے از نکوئی
بہ ایں کو چک دلی و تازہ روئی

دماغم گشت از اندیشہ اش تر
ز وصفش مغزِ کلکم شد معطر

در تعریفِ گلِ سیوتی گوید

بہ وصفِ سیوتی گشتم چو گویا
چو برگِ گُل زبانم گشت بویا

بہشتی پیکرے کز ناز چوں حور
فگندہ در برِ خود حلۂ نور

بہارش تازگی کردہ حوالت
برِ اُو گل شدہ سرخ از خجالت

ز دلہا زنگِ ظلمت بر زدودہ
کہ چندیں صبح را یک جا نمودہ

نسیمِ اُو بہ دلہا فیض بیز ست
بہ طاعت شبنمِ اُو صبح خیز ست

نماید در نظرہا چشمۂ نور
بہ چشمِ حق شناساں عینِ کافور

در تعریفِ رائے چنپہ گوید

بہ رائے چنپہ رائے مدح دارم — بہ رنگ و بوئے معنی ہست کارم

بہ گلشن در شگفتن رو نہادہ — نشاں از پنجۂ خورشید دادہ

ثنائے برگِ او چوں نقش بستم — ہلالے گشت ہر انگشتِ دستم

ہمانا نسخۂ جادو کشودہ — کہ چندیں شعلہ بے آتش نمودہ

رموزِ صنعتِ اکسیر جستہ — بہ آبِ زر زبانِ خویش شستہ

ازاں در بوستاں گشتہ توانگر — کہ ہر برگش بُوَد چوں کاغذِ زر

ز برگِ خود چمن را دادہ تزئیں — بُوَد برگش چو بالِ مرغِ زریں

ز رنگِ زر بُوَد برگش توانگر — بُوَد شبنم برو چوں نقطۂ زر

بہ شبنم خویش را چوں آشنا ساخت
تو گوئی سبحۂ از کہربا ساخت

بہ وصفِ کیوڑہ

به وصفِ کیوڑہ اش بخشد سخن ساز　　سخن را رنگِ سحر و بوئے اعجاز
تو پنداری که باہم کرده پیوند　　ز بہرِ رزم سازی سرکشے چند
چو برفکرِ ثنائے خود گمارد　　زباں ہا را بہم پیوسته دارد
سخن را تازہ روئی از ثنایش　　چو اوراقِ سفینہ برگ ہایش
به آبش زاں سبب پیوسته کارست　　که ہر برگش چو ماہی خار دارست
چو فیضِ آب، برگ از دے دماند　　به موجِ چشمۂ خورشید ماند
به فیضِ آب زانساں آشنا شد　　که برگش کشتیِ بحرِ ہوا شد
بغیر از تازہ روئی نیست کارش　　بُوَد در آستیں بوئے بہارش
پئے آں جامۂ اُو گشته خوش بو
که مے خیزد عبیر از جامۂ اُو

در تعریفِ گلِ جاہی جوہی

چو جائے گل بہ رعنائی نہ باشد　　چو معشوقانِ ہرجائی نہ باشد

رسیدہ خوبیِ اُو تا بہ جائے　　کہ دارد ہمچو شبنم جبہہ سائے

چناں افزودہ حُسنِ او بہ گلشن　　کہ جائے یاسمن خواہد گرفتن

بغیر از جوہی و جاہی نہ دانند　　کہ ہم جاہی و ہم جوہیش خوانند

شدہ دیدہ فروزِ نور بخشاں　　بہ آئینِ ستارہ گشتہ رخشاں

بُود سرمایۂ حسنش سرو بن　　بہ دلہاسے زند زاں روئے ناخن

بہ گلشن چوں سخن رانند باہم　　زبانِ بلبلاں آید فراہم

شود از شوقِ شادابی چو بے صبر　　زند از برگ نشتر بر رگِ ابر

نہ گویم کز جوانی نا امید ست　　ولے مژگانش از پیری سفید ست

بہ اُو زاں زلفِ سنبل گشتہ محتاج　　کہ دارد برکفِ خود شانۂ عاج

زند خندہ بہ ہنگامِ بہاراں　　بُود برگش چو دندانِ نگاراں

زروئے عیش طیبت با صبا کرد　　زعشرت خندۂ دنداں نما کرد

نگر چوں صبح نورانی جبین ست　　گلِ صبحی کہ مے گویند این ست

ہوایش تازگی بخشِ امید ست　　ہمانا صاحبِ بختِ سفید ست

بُود برگش بہ چشمِ بینش آئیں　　چو بندِ جامۂ خوباں پُراز چیں

نگہدارند چوں در پنبہ گوہر　　بدانساں شبنم او را ہست در بر

بدانگونہ یدِ بیضا نمودہ
کہ دست از پنجۂ موسیٰ ربودہ

در تعریفِ گلِ فرنگی

فرنگی گل ز رنگ ست آنچناں پُر　　کہ قصرِ لعل را گردیدہ کنگر

ز سرخی برگہایش بستہ چوں طرف　　نوشتہ گوئیا بیتے بہ شنگرف

بود شاخش یکے مرغِ ہمایوں　　کہ گشتہ چنگلش آلودۂ خوں

بہ آبِ رنگ اندر چشمِ مشتاق　　بُوَد مژگانِ خوں آلودِ عشاق

در تعریفِ گلِ عجائب

گلے کاں را لقب باشد عجائب — بہارِ جاودانی راست نائب
شود ہر لحظہ رنگش بر دگر آب — ازاں نامش عجائب کردہ نواب
طراوت بخشِ بستانِ امید ست — در آخر سرخ و در اول سفید ست
ضمیرش از تلون گشتہ آگاہ — نکو فہمیدہ سرِّ صبغۃ اللہ
سفیدی را بہ سرخی دادہ تزئیں — برنگِ بادہ و جامِ بلوریں
بہ رُخ چوں دلبرانِ قدکشیدہ — گہے غازہ کشد گاہے سفیدہ
زبس کز نشۂ سحر ست سرخوش — کند کافور را ہمرنگِ آتش

سفیدی را بہ سرخی ساز و انباز
گر صبح آفرین ست و شفق ساز

در تعریفِ گلِ جہانگیری

جہانگیری گلِ فردوس تاثیر — کز اقبالِ طراوت شد جہاں گیر
بہ شاخِ او چو بینی از تامل — نماید در نظر گل بر سرِ گل
بہ شاخش کردہ گل در صحنِ بستاں — یکے سرخاب گشتہ بالِ ایشاں
ز شاخِ او صبا سازد بہ گلشن — صد آتش پارہ از یک چوب روشن
شدہ زو برگ ہائے سرخ پیدا — ہزاراں خوں گرفتہ گشتہ یکجا
ہمہ جستہ ہوائے سر فرازی — ہمہ کردہ بہ خونِ خویش بازی
چمن را منتے بنہادہ بر جاں — کہ شاخِ اوست ہمچوں شاخِ مرجاں
بہ خوں گرمی ز بس گستاخ گشتہ — دلِ خونینِ او صد شاخ گشتہ
چو عشاقش ز شوقِ روئے گلگوں — بہ ہر مژگاں ہزاراں قطرۂ خوں
عیاں کردہ بہ چشمِ پاک بیناں — نگاریں پنجہ ہائے گل جبیناں
برنگِ طبعِ موزونِ سخن ساز — مخمس ہائے رنگیں کردہ آغاز

در تعریفِ گُلِ قدم

قدم آں گُل کہ نسبت با رسولش — خدا داد ست از حسنِ قبولش
صفایش ہیچ محتاجِ بیاں نیست — کہ برگش را جز اللہ بر زباں نیست
چو از درد طلب گر دیدہ آگاہ — بہ خونِ دل نوشتہ اسمِ اللہ
سر و سر کردۂ اہلِ قبول ست — ازاں رو جزوِ اسمِ او رسول ست
دلش میلِ تقدس کردہ پیوست — ز اللہ و رسولش بہرہ ہست
شدہ سرمایۂ نزہت شمیمش — دمِ روح القدس گشتہ نسیمش
لبِ جو گر دعائے او نخواندہ — چرا آبش قدم بوسی رساندہ؟

ازاں گاہِ تماشا دلستان ست
کہ چوں پائے نگارینِ بتان ست

در تعریفِ گلِ قدم

گلِ دیگر قدم نام ست ایں جا
که فیضِ خاصِ او عام ست ایں جا

چمن از لطفِ او رشکِ ارم شد
صبا از فیضِ او صاحب قدم شد

نمودارے ست از حسنِ صفائی
ز جسمِ مہر خطہائے شعاعی

نسیمِ صبح چوں با او ستیزد
ز غصہ بر تنِ او موئے خیزد

به او در شکل آرد انتسابے
بر آبِ زر اگر باشد حبابے

به زر تن داد نش گردیده آئیں
ازاں رو مو بمویش گشته زریں

چو خوبانِ گزیں بازار دارد
که در بر جامهٔ زرتاره دارد

ز زر داراں به دولت گوئے بُرده
ازاں پیوسته زر را گوئے کرده

در تعریفِ گُلِ مشک دانہ

گلے کش نام باشد مشک دانہ
بُوَد در رنگ ہمیشں و یگانہ

چو خالِ روئے خوبانِ پری رو
گرفتہ دانہ اش بر مشک آہو

بہ بوئے خوش از و ہر دانہ مشک
بُوَد چوں نیک بینی بے خطا مشک

طراوت را مدام آمادہ باشد
برنگِ ساغرِ بیجبادہ باشد

برنگے گشت از باراں نو آئیں
کہ فیصلِ ابر را شد رنگ آئیں

صبا عقدہ کشائے مشکلِ او
بُوَد زرد و سیاہی در دلِ او

چو آں ہندو کہ گاہِ شادمانی
لباسِ خویش سازد زعفرانی

چو تعویذے سمت کانرا بہرِ تاثیر
بہ مشک و زعفراں سازند تحریر

مگر دارد خیالِ سر نہفتن
کہ غنچہ مے شود بعد از شگفتن

شود غنچہ دگر بارہ بہ ناکام
بُوَد اُو را یکے آغاز و انجام

در تعریفِ گلِ مہدی

گلِ مہدی بہ آئینِ طراوت
شدہ پیغمبرِ دینِ طراوت

دو برگِ سرخِ او بیں آتشیں چہر
شفق بیں از دو سوئے چشمۂ مہر

تو پنداری ز بہرِ خوردنِ آب
نہادہ سر بہ یک چشمہ دو سرخاب

دو گل رُخ از نشاط و کامرانی
بہم دادہ پیالہ دوستگانی

دو یوسف را نشاندہ بر سرِ چاہ
عزیزاں گشتہ از اندازش آگاہ

بہ دستِ او دو آلی اوفتادہ
دو بندِ کاغذِ رنگیں گشادہ

نہ دارد در چمن جز زرگری کار
ازاں دارد بہ یک بوتہ دو دینار

بہ چشمِ نکتہ اندیشِ خرد ور
نمودارے ست از دیوے دو پیکر

در تعریفِ گلِ چنبه

دگر چنپه که سلطانش خطاب ست — به گلشن روز و شب در کارِ آب ست

بُوَد هر غنچهٔ او دُرّهٔ خوش آب — ز شادابی بسانِ قطرهٔ آب

دو چنپه اندریں کشور برآید — که هر یک از طراوت بر سر آید

یکے سلطان و دیگر رائے گشته — به خوبی هر دو بزم آرائے گشته

یکے کو رست در گلشن لقب رائے — ستودم من به طبعِ معنی آرائے

دگر کائینِ سلطانیش زیباست
دلم از فکرِ مدحش ناشکیباست

در تعریفِ گلِ نیلک

گلِ نیلک ز رنگِ نیل شاداب — تو پنداری که خورد از رودِ نیل آب
بُوَد آئینِ او کارِ طراوت — تنش نیل است از بارِ طراوت
دمیده از زمیں وز سحرِ نیرنگ — به چرخِ نیلگوں گردیده هم رنگ
بُوَد فیروزه گوں لیکن نظر در — به اصلش داند از فیروزه خوشتر
چمن از آب و رنگِ اوست بے صبر — که گشته نیلگوں همچوں گلِ ابر
نه باشد نسبتِ نیلوفرش تاب — که نیلوفر نمے باشد به ایں آب
بُود آگاهی از مرگِ خزانش — لباسِ نیلگوں در بر از انش
به شاخِ آں گل نزاکت کرده تحصیل — چو خوباں را به ساعد نقش از نیل

بُوَد چوں صوفیاں جامه کبودش
خمیرِ فیض ازاں گشته وجودش

در تعریفِ گلِ کلیجن

کلیجن نسخهٔ دلکش نوشته
هزاراں نقطهٔ آتش نوشته

بود در برگش از سرخی نشاں ہا
چو معنی ہائے رنگیں بر زباں ہا

نقاطِ سرخش از برگ آشکارہ
زیک شعله میاں چندیں شرارہ

ہلاکِ بند بندش فیض بخشاں
بہ خوں ہر بندِ او گردیدہ افشاں

نشاندہ ہمچو استادِ ہنر در
ہزاراں دانهٔ یاقوت در زر

به عشقِ خویشتن گشته گرفتار
دو دیدہ اشکِ خونینش بہ رخسار

در تعریفِ گلِ بندلی

به گلشن بندلی مانندِ زرگر
بہم افروختہ چندیں جوے زر

زر از فیضِ بہارش دست دادہ
تو گوئی پنجۂ زریں کشادہ

بہ ہر برگش ز زر پیداست تاثیر
بہ رنگِ پنجۂ اربابِ اکسیر

بہ دست آوردہ زر از تازہ روئی
بہ انگشتاں طلا حل کردہ گوئی

بہ سامانِ نثارِ خویش پرداخت
ازاں چندیں قرنفل از طلا ساخت

در تعریفِ گلِ فرنگی نیزہ

فرنگی نیزہ اش از تازہ رنگی
کشیدہ خط چو خوبانِ فرنگی

زبس گشته صفایابِ طراوت   بُوَد یک نیزہ اش آبِ طراوت
بہ یمن نیزہ دارد سرفرازی   کسے چوں اُو نداند نیزہ بازی

ازاں از فخر سر بر اوج سودہ
کہ از یک نیزہ صد بیرق نمودہ

در تعریفِ گلِ دوپہری

گلے کانرا لقب باشد دوپہری   شگفتہ طبع اُو از فیض پہری
بہ وقتِ نیم روز آتش فروزست   ہمانا پادشاہِ نیم روز ست

نسیمِ گل مدامش مست دارد
عقیقی ساغر اندر دست دارد

در تعریفِ گُلِ لیلی و مجنوں

گُلِ لیلی و مجنوں گشتہ گلگوں
چو روئے لیلی و چوں چشمِ مجنوں

بہ رنگے کردہ در اوراق دستاں
کزو لیلی و مجنوں شد گلستاں

در تعریفِ دیگر گلہا گوید

سخن را چوں درازی نیست زیبا
دلم از گل ستائی شد شکیبا

نہ گردم مدحتِ گلہائے دیگر
و لیکن با خیالِ فیض پرور

نوشتم نامِ شاں از شادکامی
کہ ہستند آں ہمہ گلہائے نامی

گلِ ناگیسرش از رنگ و از بو
دہد آرائشِ فکرِ ثنا گو

گلِ کوزه ز فیضِ تازه روئی — به کوزه آب گل کرد ست گوئی
گلِ کرنه چو وصفِ او سرایم — به سحرِ نطق گوشِ گر کشایم
گلِ دیگر که نامش کند راج ست — ز بویش بوئے نسرین بے رواج ست
گلے کو یافت نسبت با قرنفل — غلامِ او بود ریحان و سنبل
گلِ مخمل بد انساں خوش قماش ست — که دل را از صفایش انتعاش ست
گلِ دیگر که نسبت با حبش یافت — به چشمِ مردماں جا سرمه وش یافت
گلِ چینی اگر از شاخ چینی — شود تر دست از فیضِ آفرینی
شود هر لحظه در وصفِ گُلِ کند — زبانِ کند هم بهرِ سخن تند
کسے کو آگهی در پوست دارد — پیاری را از گلها دوست دارد

سهاگن تازه رو باشد همیشه
که او را تازه روئی هست پیشه

در تعریفِ درختِ ناریل

به شکرِ میوه ہائے این دیارم — به ذوقِ معنی افتاد دست کارم

درختِ ناریلش سر فراز ست — بسانِ قدِّ خوباں جلوه ساز ست

عروسِ دلفریبِ عشوه انگیز — که پستانش بود از شیر لبریز

به اہلِ ذوق دارد عہدِ دیریں — بود در حلقهٔ او جانِ شیریں

به لطفے داشته بختِ جوانش — که بوئے شیر آید از دہانش

به لذّت بارِ او خاطر پذیر ست — تو پنداری حبابِ جوئے شیر ست

زبانِ من شده چرب از دعایش — سخن پُر مغز گشته از ثنایش

نہد پا اسپِ چوبیں رُو به میداں — ز بار و برگ سازد گوی و چوگاں

سبک دستے که بار از شاخِ او خورد — تو پنداری که گو را از میاں برد

به شوخی در چمن بازیچه ساز ست — پئے بازیچهٔ دائم حقه باز ست

به ہیئت کرده کاملِ روزگارش — ازاں دائم گره سازیست کارش

خشن پوشے ریاضت کردہ آغاز   به ذکرِ ارّہ گردیدہ دلش باز
بود کافی پئے کشت این نشانش   کہ باشد فیض بخش آبِ دہانش
ز دل گرمی شدہ زاں گونہ بیتاب   کہ از جوشِ دروں گشتہ دلش آب
نہ باشد شیوہ اش جز فیض کوشی   شعارِ او بود پشمینہ پوشی

ز وصفش شد زبانم چاشنی یاب
دہانم چوں دہانش گشت پُرآب

در تعریف نیشکر

به وصفِ نیشکر تا گرم باشم   قلم را ہم ز نیشکر تراشم
چہ نیشکر جوانِ قد کشیدہ   سراپا از حلاوت آفریدہ
قصب پوشے بود شیرین و زیبا   دلِ اہلِ ہوس زو ناشکیبا
نہ شیرینی بود ہمشیرۂ قند   بود دائم به شکرِ خویش وپیوند
ز شیریں کاریش دل ناشکیب ست   به خوبی بند بندش دلفریب ست

بود چوں با شکر هم خوابه در جنت … قدش را قامتِ شیراں تواں گفت

کشد بالائے او را هر که در بر … ز بالایش تواند خورد شکر

ز گرمیِ طبعِ او آید چو در تاب … شکر آبے فتد در شکر و آب

چو پیوسته شکر باریست کارش … به انگشتِ شکر باشد شمارش

زباں سازم به وصفِ او چو سیراب … شکر از شرمِ گفتارم شود آب

ازاں بندد به خود عقدِ حلاوت … که دارد در گره نقدِ حلاوت

بود دایم به رسمِ نوش خنداں … همه را شد حریفِ آبِ دنداں

ز شیرینیِ شکر آمیز گشته … برد دندانِ خلقے تیز گشته

به دندانش بود دائم سر و کار … جهانش از بنِ دنداں بردکار

بتاں چوں لعلِ خنداں می کشانید … گره هایش به دنداں می کشانید

نه جنبیدست پایش هرگز از جائے … تو پنداری که گردیده شکر پائے

رسیده گشته با تیغے کشندش … شکر رنگ اند باهم بسند بندش

سرِ سبزش نه از بادست جنباں … که طوطی بر شکر شد بال افشاں

حلاوت با مزاجش سازگار است … چو طفلاں زو شکر بوسے سوارست

بود هر چند او چوں بند ترکیب … عجب ترکیب بندے داده ترتیب

به هر بندش نهان مضمونِ قندیست　　کجا با این مزه ترکیب بندیست

بود از نازکی شیرین و سیراب　　توان در سایه‌اش کردن شکرخواب

حلاوت را ز فیضِ رتبه والا　　بود آبِ شکر یک نیزه بالا

شکر در نے نه سازد آشیانه　　اگر پایش نیاید در میانه

شکر در بند بندش جائے دارد　　شکر را این عصا برپائے دارد

به لذت چاشنی بخشِ حیات ست　　سزد گر گویمش شاخِ نبات ست

کند آن نوش پرورد نوآئین　　به دلها فکرِ گشت و کارِ شیرین

ز فیضش روح را در تن نبات ست　　مگر فوارهٔ آبِ حیات ست

بود بارش شکر زان کرده تکرار　　زبان در وصفِ او لفظِ شکربار

زبان را چون ثنایش گشت آئین　　سخن شد نازک و سیراب و شیرین

زبانم طرحِ اوصافش فگنده　　سخن شیرین بگفت و پوست کنده

ز اوصافش شکرگفتار گشتم　　شدم تر دست و شیرین کار گشتم

به وصفش آنچه دل می خواست گفتم
سخن یکسر بلند و راست گفتم

در تعریف درختِ انبہ

درختِ انبہ گشتہ نوشش پیوند نمودہ صد ہزاراں قالبِ قند

سرِ سرکردۂ شیریں ادایاں موافق با مذاقِ آشنایاں

بہ دل جا کردنش چوں ہست پیشہ دواند در دلِ خود نیز ریشہ

لباسے کردہ مشتِ خویش بے شک زحلوائے تر و حلوائے پشمک

بہ آئینِ حلاوت گشتہ خرسند بہ مشتِ خود شکستہ کلۂ قند

نہ دارد جز شکر گفتاری آئیں ولے در پوست گوید حرفِ شیریں

ز شیرینی نگاہِ لاف لافند ز تارِ خویش شیریں باف بافد

چکد از شیرۂ او آبِ حیواں جز ایں میوہ نباشد میوۂ جاں

بہ صورت شیرہ اش آبِ حیاتست بہ معنی دانہ اش حبِ نباتست

ز وصفش ریشۂ کلکِ ہنر بیں

بسانِ ریشۂ او گشت شیریں

در تعریفِ کیله

چو وصفِ کیله را طبعم کشد سر
زبانِ خامه گردد نوشش پرور

بُوَد اُو را ز طبعِ لذّت آمود
نہاں در آستیں حلوائے بے دُود

سرِ عزّت ازاں بر چرخ سوده
که چندیں ماہِ نو یکجا نموده

شگفته رویش از فیضِ طراوت
خمیده پشتش از بارِ حلاوت

شده او را شکر آمیزی آئیں
به وصفِ اُو زبانہا گشته شیریں

به شیرینی زبانش بسته عہد ست
تو گوئی موجۂ سیلابِ شہد ست

زنند اہلِ سخن زو داستاں ہا
ز شیریں کاری افتد بر زباں ہا

دلم ز اندیشۂ وصفش چو بشگفت
به نرمی و به شیرینی سخن گفت

در تعریفِ انناس

بود چوں آدمِ شیریں انناس   که دارد لذتِ اندیشه را پاس
چو خوبانش بود زاں ناز در سر   که دارد جامهٔ گل دوز در بر
به ذوقش خسرواں مشتاقِ دیریں   بلے می آید از وے بوئے شیریں
ز شوخی گشته با خود کینه اندیش   کشیده تیغ ہا را بر سرِ خویش
نه باشد جز طرب کارِ رُخِ او   به خود بالیده ہر جزو از تنِ او
چو تن داده به گرمی ہائے بازار   شده جمله تنِ او آبله دار
اگرچه جز خموشی نیستش فن   ولے گوید به تازی آدمم من
رخش سرخ و سرش سبز ست دریاب   که چوں جمع آمده طوطی و سُرخاب
گہے کز نشّهٔ وصفش شگفته   ہزاراں حرفِ سُرخ و سبز گفته
به صورت راست چوں خرگاہِ الست   که در رنگِ طراوت بے مثالست
بود شاہنشہِ زرّیں قبائے   به سر سبزیِ جاوید آشنائے

قبائے لعل باشد در برِ او — بود تاجِ زمرد بر سرِ او
بود آئین و رسمش یکہ تازی — بہ سر دارد ہوائے تیغ بازی
خیالِ پُر دلی مردانہ دارد — ولیکن تیغ اُو دندانہ دارد
بہ اربابِ صفا ہم دوش گشتہ — چو درویشاں مرقع پوش گشتہ
بہ زہدِ خویشتن گردیدہ غرّہ — بہ سر دارد خیالِ ذکرِ ارّہ

دلش باسخت جانی گشتہ خوگر
ازاں دارد ہزاراں ارّہ بر سر

در تعریفِ کونلہ

بہ وصفِ کونلہ فکرم شتاباں — کہ بردہ گوئے از خورشیدِ تاباں
نویسم چو ثنائے او بہ نامہ — خطِ خورشید گردد خطِّ خامہ
درختِ او نگر کز فیضِ جاوید — کمر بستہ پئے تسخیرِ خورشید
بہ شاخِ آں میوۂ خورشید پرتو — چو گوئے زر بود در دستِ خسرو

دلش محروم از فیضِ ازل نیست
بجز سی پاره اش اندر بغل نیست

طراوت آشکارا از جبینش
بہ یک پردہ ہزاراں نازنینش

بُود چوں پاک طبعِ معنی انگیز
دلِ او از زباں ہا گشتہ لبریز

مگر او را نشانِ سحر در مشت
کہ در یک مشت بنہفتہ صد انگشت

ہمیں یک نکتہ بس در مدحتِ او
کہ خوش رنگست و خوش طعم ست و خوشبو

زباں گلچیں شد از لطفِ دعایش
سخن رنگیں شد از فیضِ ثنایش

در تعریفِ بڑھل

بڑھل را در صفا کاری بدل نیست
بہ وصفش ہرچہ گویم بے محل نیست

سخن ناماندہ ام از ترشئ او
ترش کرد ست بیتِ نظمِ ابرو

نہ باشد جز نشاطش در تصوّر
کہ دارد از ترش رویانِ دل بر

بود دیگرے ز جامِ حسن سرمست
وِلے صد بچہ او را در شکم ہست

بجز وے دیدۂ ہیچ آفریدہ
بہ گیتی بکرِ آبستن نہ دیدہ

ز رنگِ زرد در چشمِ خرد ور
نماید صورتِ اُو حقّۂ زر

بُوَد سر کردۂ زرّیں قبایاں
ہلاکِ لطفِ او فیض آشنایاں

دلِ او با قناعت کردہ پیوند
بہ آب و دانۂ خود گشتہ خرسند

بود آبش یکے از پائے بوساں
بہ نرمی ہمچو پستانِ عروساں

در صفت کٹھل

کٹھل را می توانم وصف کردن
اگر توفیق گردد یاورِ من

بُوَد از آسماں جسمش مثالے
ولیکن آسمانے پُر ہلالے

بہ گیتی دیدۂ ہیچ آفریدہ
بہ دنیا گنبدِ بے در نہ دیدہ

بُوَد رندے کہ خفتہ صبح تا شام
در آغوشش ہزاراں نازک اندام

کسے چوں او نداند طرزِ آزرم
کہ روئے سخت دارد با دلِ نرم

قضا جسمش ز سوہاں آفریدہ
چنیں حلوائے سوہاں کس نہ دیدہ

بہ گویم چوں بود ترکیبِ اعضاش
ز شیرینی بہم چسپیدہ اجزاش

بود لشکر کشِ اقبال پرور
کہ خفتانِ زمرد کردہ در بر

کشیدہ لشکرے از خویش بیروں
چہ لشکر از شمارِ فکر افزوں

زرہ پوشے بہ ایں جرأت کہ دیدہ
کہ از بہرام چوبیں سر کشیدہ

ہزاراں ماہی افتادہ بہ دامش
ازاں دل دام او را کردہ نامش

بہ فکرِ ہیئتِ والا فتادہ
اساسِ گنبدِ مینا فتادہ

بہ سر سبزی طراوت آفرین ست
سرِ سبزے کہ می گویند این ست

در تعریف فالسہ

درختِ فالسہ بیں صبح گاہاں
بہ یک جا انجمن کردہ سیاہاں

ہمیں نوبادۂ ہندوستان ست
ازاں خالِ عروسِ بوستان ست

زحل رنگ و سعادت برج و زہرہ — بود شاخش چو مار و او چو مہرہ
بہ صورت گرچہ باشد تیرہ اختر — بُوَد از روئے معنی آسماں فر
دہد نامِ خدا را ہر نفس یاد — بہ سکاں دانۂ تسبیحِ زاہد
سیہ جردہ نگارِ دلفریب ست — کہ از وے طبعِ مردم ناشکیب ست
بہ کردارِ نظر بیناںِ ہُنرور — بہ دست آوردہ شاخش گوئے عنبر
فریبد تا دلِ ترسا و زاہد — بود ہمچوں سرِ پستانِ شاہد
بود عیش آفرینِ دل فریباں — عروسِ باغ را گوئی گریباں
ز تابِ مہر گشتہ آتشیں چہر — بُوَد گوئی حبابِ چشمۂ مہر
بہ صورت ہندوئے آتش پرستے — بہ معنی از شرابِ فیض مستے

زفیضِ طبعِ موزوں ناشکیباست
زبہرِ انتخاب ایں نقطہ زیباست

در تعریف کمرکھ

نگر کمرکھ بہ رنگِ عاشقانہ
شدہ از فیضِ یک رنگی یگانہ
بہ حدے بر ریاضت گشتہ شیدا
کہ رگ ہا از تنِ او گشتہ پیدا
اگرچہ ہست خودرو ہست خودسر
سرِ آں بوستاں را افسرِ زر
کند از خویش از مشکل پسندی
ز بیم بے مذاقاں کوچہ بندی
مذاقِ عیش جستہ جا بہ جایش
حلاوت کردہ سیرِ کوچہ ہایش

زپستی و بلندی بہرہ مندست
سخن در وصفِ او پست و بلندست

در تعریف ہریاریوڑی

زہریاریوڑی کردم سخن سر
شدم دم سازِ اہلِ ذوق، دیگر

زفیضش تازہ گردد روئے امید
بود در بوستاں سر سبز جاوید

چو سبزاں گشتہ دل زو ناشکیبا
روش زو بیش از یارست زیبا

حریفاں اشتیاقش می رسانند
ولے مستاں مذاقش می رسانند

مذاقِ عیش ازوے کامیاب ست
کہ مستاں را گزک بہرِ شراب ست

کجا یابد بہ باغے و روا ستے
مزہ با ایں مزہ صاحب مذاقے

بوُد طبعش مدام از ذوق دلکش
ازاں مے خوش کہ آید وقتِ مے خوش

در تعریف میوه ها

هزاراں میوۂ دیگر دریں جاست
که هر یک کام بخشِ پیر و برناست

به وصفِ هر یک ار گردم سخن ساز
ملال آرد به طبعِ نکته پرداز

ولیکن نامِ بعضے مے شمارم
به صفحه چند حرفے می نگارم

چناں از ذوق لبریز ست کیلو
که دل بیخود شود از لذّتِ او

نگر انجیر را در باغِ تکسر
ولے پُر آبله از رشکِ گوهر

همی برده خیار از خربزه دست
سخن را داده از وصفش مزه دست

در صفتِ برشگال

سخن را خواہم از طبعِ صفایاب — بہ وصفِ برشگال اکنوں دہم آب

ہوائے ابر ایں جا ماہ و سال ست — ولے شش ماہ خاصِ برشگال ست

بہ کارِ آب پردازد سحابش — بُوَد در سر ہوائے کارِ آبش

زفیضِ ابر سرخوش میگساراں — ہوا زنّار بندد از تارِ باراں

کند قوسِ قزح باراں سگالی — چنیں باشد کمانِ برشگالی

زبس باراں بہ تندی گشتہ بیصبر — شدہ ہر قطرہ اش تخمِ گُلِ ابر

بجنبیدہ بہ گلشن ابر از جائے — برآوردہ زباراں رشتہ درپائے

زفیضِ ابر گلشن کامیاب ست — صدائے رعد چوں بانگِ رباب ست

فروغِ برق بیں در ابرِ سیراب — بعینہ ہمچو عکسِ لالہ در آب

درونِ ابر گشتہ پرتو افگن — چراغِ برق کز آب ست روشن

زمیں دریا، ہوا یکسر سحاب ست — چو بینی زیر و بالا جملہ آب ست

گرفته آب هر سو آنچنانش — که کرده آب بازی ساکنانش
زمینِ آب بسته جا بجا دانه — چو مرغاں بر درختاں آشیانه
رواں گردد ز فیضِ لایزالی — همه نظمِ سحابی و زلالی
همه جا کرده بر کشتی به تکیں — همه گشته سوارِ اسپِ چوبیں
بجز کشتی که با آبش بود کار — که دیده اسپِ چوبیں آب رفتار؟
عجب نبود اگر خلقے بمیرد — که یکسر مردماں را آب گیرد

هر آنچه از سیل و آبش می شنیدم
حیات آبے به چشمِ خویش دیدم

در تعریفِ باد

مرا اندیشهٔ بادش چو رو داد — ازیں اندیشه بادم در سر افتاد
به پائے باد او را شرح دادم — به فکرِ باد پیمائی فتادم
دلم نقشِ ثنائے باد چوں بست — بجز بادم نیامد هیچ در دست

زمیں برخویش لرزد از جنیں باد   فلک ہم پس رود چوں شیشہ زیں باد

ہر آں گنجے کزایں جا کس نہادش   برد چوں گنجِ بادآورد بادش

زمیں ہر گہ بدستِ باد افتاد   رواں شد چوں زمینِ شعر برباد

منارے گر فشردہ برزمیں پائے   برد چوں گرد بادش باد از جائے

برنگے باد تیزی کردہ آغاز   کہ گلشن کردہ خوے رنگِ پرواز

درو دیدم درخت از جنبشِ باد   کہ گہ کج گشت وگاہے راست افتاد

زباد احوالِ شاخش مختلف بود   ازاں گہ ہمزہ وگاہے الف بود

زمیں برآسماں تا رفتہ از باد   زننگِ خاکساری گشتہ آزاد

ہنر دگر کوہ ازیں بادِ بناکن   کند پرواز چوں سنگِ فلاخن

سلیماں را بہ فرماں نیست ایں باد   ز بیمش خلق ازاں ہستند ناشاد

شنیدستم ز پیرِ راست گفتار   خردمندِ دروں آگاہِ ہشیار

کہ وقتے اندریں کشور ازیں پیش   چناں برخاست بادِ صدمت اندیش

کہ یک فرسخ زمیں از تندیِ باد   زیک دہ در دہِ دیگر بیفتاد

ازیں رو والیانِ آں دو دہ را   سعادت پیشگانِ فیض دہ را

برائے آں زمیں در کشت کاری   نزاعے بود باہم روزگاری

چناں گفتم سخن ز افسانۂ باد
کہ گوشِ خلق شد پیمانۂ باد

در تعریفِ آتشِ بنگالہ

درین کشور تماشائے ست دلکش — چراغاں کردہ در ہر سوئے آتش
رسد چوں موسمِ طغیانِ آتش — بہ جوش آید ہمہ طوفانِ آتش
چناں ہنگامۂ آتش شود گرم — کہ خود را آب پنہاں سازد از شرم
ز آتش بسکہ گردد آب نابود — بہ چشمِ کس نیاید آب از دود
رہِ آب آنچناں آتش کند طے — کہ گردد آب آتشناک چوں مے
سزد از جوشِ آتش کابِ دریا — چو آبِ تیغ ماند خشک برجا
شود ہردم ز تندی شعلہ سرکش — ہوا گلنار گوں گردد ز آتش
نہ بینی با نگارانِ دل افروز — بجز حُسن برشتہ یا گلو سوز
دہد آتش ز گلشن یاد ہردم — بہ آتشبازی آید باد ہردم

چنیں آتش بہ باغ ارنج فروزد ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ نہالِ گل بسانِ شمع سوزد
کند در باغ زانساں شعلہ بازی ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ کہ شاخ از نار گردد شاخِ آبی
بہ ہر برگے کہ آتش رو نہد تیز ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ چو آتش برگ گردد شعلہ انگیز
بہ گل آتش چناں ہمخانہ گردد ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ کہ برگِ گل پرِ پروانہ گردد
بہ گل از بسکہ آتش گشتہ جمعست ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ رگِ گل شعلہ ور چوں تارِ شمعست
ہمیں نہ شاخِ گل گشتہ مشوش ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ کہ شاخِ آب ہم بگرفتہ آتش

کسانے کایں دیار آمد وطن شاں
چو شمع آتش بود خوردیدنِ شاں

در ذکرِ طوفانِ بنگالہ

عجب ملکے ست بنگالہ کہ از وے ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ دلِ دانا بہ حیرت می برد پے
ازاں ایں ملک آشوب آفرین ست ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ کہ بادِ او چناں آتش چنین ست
شنیدی ماجرائے آبِ او تیز ‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌‌ کہ تیغِ موج ہردم می کند تیز

بود بیرون ز فہم بیو قوفاں | ازیں جا جاو دانہ ایں سہ طوفاں
چہ خوش گفت آں گہر سنجِ معانی | سزا وارِ خطابِ سیف خانی
کہ ایں ملک از سہ عنصر گشتہ آباد | نہ بینی غیرِ آب و آتش و باد

ہمیں خاک ست کا ینجا نا پدید ست
زمیں در خواب کس ہرگز نہ دیدست

دربیانِ آب وہوائے بنگالہ

دریں کشور کہ خاکش جملہ آب ست | ہوا ہر ساعتے در انقلاب ست
ہوایش گہ خنک گہ شعلہ تاب ست | گہے ابرست وگاہے آفتاب ست
ہوایش مایۂ تپ لرزہ دارد | ازاں سردی و گرمی باہم آرد
کسے کو از ہوایش گشتہ بیتاب | چو شمع آید بہ پائے او فرود آب
دریں جا ساقِ مردم از ستبرگی | چو ساقِ عرش گردد از بزرگی
بزرگی آں چناں در پاے دارند | کہ پا از فیل ہرگز کم نیارند

بود در سر بزرگی در همه جا　　بزرگی هست این جا جمله در پا
کسانے کاندریں کشور فتادند　　همه دل خسته از بیدادِ داد اند

همه را آید از خاریدنِ داد
چو موسیقار انگشتاں به فریاد

در صفتِ مور گوید

نه گویم مور ایں جا خال خال ست　　که بیروں از حدِ وہم و خیال ست
نه موراں بر زمینش صف کشیده　　که از روے زمیں خط بر دمیده
به زیرِ خاک موراں را پناه ست　　همیں باشد زمیں کانِ سیاه ست
نه مورانند بر خاکش سیه فام　　بر و سلکِ شبه بگسسته ایام
تو پنداری زمیں از مور خیزی　　ز بهرِ خال کرده نقطه ریزی
زمینِ ایں دیار از دَورِ گیهاں　　همه ریحانِ موراں تخمِ ریحاں
فرد بگرفته مورِ بد نهادش　　همه مور ست پنداری سوادش

نہ ماندہ سادہ ایں جا ہیچ دلبر | کہ مور آرد ہجومش گردِ شکر
بہ ہر سو مورہا یک یک بہم جمع | بسانِ نقطہ ہائے شک بہم جمع
نہ زد از بس کہ بروے مورچہ جوش | شکر در مرگِ خود گردد سیہ پوش
بغیر از مورکش باشد ستمگار | کہ دیدہ ناتوانے را ستمگار
بود آزارِ مردم دل پسندش | نیارد برد کس جاں از گزندش
بہ پائے خلق ہر دم جائے کردہ | ہمہ را سلسلہ در پائے کردہ
بہ مردم ہر نفس ناکام پیچند | بسانِ موئے بر اندام پیچند
دریں کشور اگر آب ست و گر خاک | برو آرام گیرد مورِ بے باک
بود بر خاک ہم چوں خط بہ دفتر | بود بر آب چوں بر تیغ جوہر
ز دستِ ظلمِ مورِ سست پیماں | نہ رستہ ہیچ کس الّا سلیماں
ز موراں گشتہ طبعِ ما پریشاں | کہ ما را می گزد اندازِ ایشاں
کنند از کینہ با مردم در افتاد | کہ روزے ایں چنیں موراں سیہ باد
ز مور از بس بہ رنجِ بے قیاسم | ز خالِ روئے خوباں می ہراسم
چو طاؤسے بہ بینم سر کنم شور | کہ نامِ اوست در ہندی زباں مور
بتاں را چوں میاں مانندِ مور ست | دلم از صحبتِ ایشاں نفور ست

زبس کز مور سر کردم فسانه گرفت آئینهٔ دل موریانه

بہ بنگالہ ہجوم موراز انست
کہ گفتارم درو شکر فشان ست

درصفتِ پالکی گوید

دریں کشور کہ آباد است معمور خرابی از سوادِ اُو بود دور
کہ دمہ را ز فرطِ بختیاری بغیر از پالکی نہ بود سواری
بہ وصفِ پالکی از نکتہ دانی سخن را می دہد طبعم روانی
درو بنگر بہ چشمِ فکر یعنی یکے بیتے رواں باشد بہ معنی
عجب بیتے ست کردہ طرحِ ابداع کہ دارد چوں رباعی چار مصراع
بود زیبا گلستانِ بہاریں بہ خشکی زورقے باشد نگاریں
کجیِ چوبِ او برجاست گفتم سخن را کج نشستم راست گفتم
ہمایوں منزلے زیرِ ہلال است کہ با نیک اخترانش اتصال است

بود چوں زیرِ ابرو خانۂ چشم
نگہ از شوقِ او بیگانۂ چشم

بہ حمّالانِ او از فیض کوشی
مبارک آمدہ خانہ بہ دوشی

نہ دیدہ کس بہ زیرِ چرخِ اطلس
چنیں خانہ کہ باشد جائے یک کس

بسانِ آسماں ہنگامِ رفتار
بود با چار ارکانش سروکار

بہ وصفِ فیل

بہ وصفِ فیل طبعم می کند زور
کہ فیل ایں جا بود افزوں تر از مور

کنم چوں نیتِ وصفش ز تنزیل
بروں آید بہ فالم سورۂ فیل

ز بہرِ آں کہ وصفِ فیل گویم
مدد از ژندہ فیلِ جام جویم

بہ وصفِ او نہم از طبع والا
معانی بر سرِ ہم فیل بالا

کنم ہر دم بہ طرزِ دل پسندے
بہ شطرنجِ معانی فیل بندے

عجب گردن فرازے سربلندست
کہ گوشِ او سپر، بینی کمندست

چناں از پُردلی آمادۂ جنگ　　کہ روئیں تن شدہ از پہلوش زنگ

چو بندد عزمِ جنگ از خشمگینی　　عدو از دستِ او آید بہ بینی

نہ باشد غیرِ خوں ریزی شعارش　　سیہ مستی بود پیوستہ کارش

کند ہر لحظہ از مستی غریوے　　بہ خوں ریزی بود دیوانہ دیوے

رمد از سایۂ او عقلِ پُر ریو　　کہ باشد سایہ اش چوں سایۂ دیو

بود رنگش سیہ چوں رنگِ سرمہ　　ہمانا ہست کوہِ سنگِ سرمہ

بہ آئینہ ازاں رو در دہد تن　　کہ خاکستر کند آئینہ روشن

زفیضِ قوت و نیرو توانا　　بود ترکیبِ او در چشمِ دانا

ز آئیں ، خانۂ تعمیر کردہ　　قضا آں خانہ را زنجیر کردہ

بہ فرضِ اعدا اگر رُستم صفا تند　　ہمہ در عرصہ از وے فیل مانند

چو در ہیجا بہ آئینہ دہد تن　　تو پنداری بود کوہے ز آہن

بہ رہ کے پائے مردش چار پایند　　کہ گوئی چار دیو از چار پایند

ز گرمیِ درونش ممتحن بیں　　دوا از گوش ہائیش بادزن بیں

دلش جو شد چو صاحب وجدِ گرمی　　ز دل گرمی بہ چرخ آید ز چرخی

چو کارِ خاک از و ہم بگرفتہ بالا　　سر آمد شد ز فیضِ بختِ والا

به هوشش هوشیاران گشته مفتون   به سر هوشش چو اندر خم فلاطون
سیاهے، خوش خرامے، پُر عتابے   که نبود شوخیِ او را حسابے
دلش از لذّتِ میل ست آگاه   به لفظِ میل گردد مائلِ راه
سر دندانش نادیدن فسوس ست   منار از عاج و گنبد ز آبنوس ست
به خوبی حلقهٔ دندانِ او طاق   چو خوبان را بُوَد خلخال در ساق
بُوَد تیره شبِ ظلمت پسندان   عمودِ صبح بنموده ز دندان
ز دندانش جهان لرزان چو بید ست   نه دندان ست بل دیوِ سفید ست
نگردد کس بجز دندانِ خویشش   سفید از بیمِ خونخواری به پیشش
بود سر حلقهٔ اقبال مندان   همه او را حریفِ آبِ دندان
هزاران صف درو هنگامِ پیکار   گهِ رزم از بُنِ دندان گندکار
ز خرطومش به حیرانیم کار ست   که هم مار ست و هم سوراخِ مار ست
نه خرطومش بر اوجِ سر رسیده   ز رودِ نیل موجے سر کشیده
چو از خرطوم چوگان باز گردد   سرِ دشمن به گوے انباز گردد
به پیچش کرده خرطومش بسیچ ست   رهِ این کوچه دائم مارپیچ ست
ازان خرطوم جانها گشته بے برگ   یکے از کوچه گردانش بود مرگ

نه خرطوم ست طوماری ست گویا | که گه می پیچد و گه می کند وا

چه پیچ ست این که خرطومش گزیده | چنیں پیچیده مصرع کس نه دیده

درازی را چو خرطومش کفیل ست | به معنی مصرعِ بحرِ طویل ست

به پیشانیش شنگرف ست دلکش | ز کوهِ طور رُخ بنموده آتش

ز شنگرفش به سر سُرخی ست نیکو | خیالِ خون نشست گوئی در سرِ او

به سر سُرخیِ شنگرفش دل آرا | شفق چوں در سرِ شب آشکارا

به پیشانیِ او شنگرف خیره | چو برقِ لاله گوں در ابرِ تیره

به پیشانیِ او شنگرف زیبا ست | بلے پیشانیِ این کار او راست

کجک بیں در سرش افتاده درخم | چو محبوبانِ سرکش در خم و چم

سخن با او کجک می خواست گوید | به هر دم کج نشیند راست گوید

ز تیزیِ کجک از جائے جسته | کجک را نقش با او کج نشسته

کجک را چوں غلامِ خویش داند | گهش سر تیز و گه فولاد خواند

کجک را زو گرفته کار بالا ست | بلے کج فطرتاں را رتبه بالا ست

به فرقِ او کجک را اتصالے ست
به اوجِ آسماں گوئی هلالے ست

در صفتِ کرگدن

دریں جا کرگدن بینی فراواں　　　بہ ہنگامِ شمار افزوں زگاواں
ز وصفِ کرگدن چوں حرف رانم　　　شود پیدا متانت در بیانم
بہ ہیکل ہمچو کوہِ پُرشکوہ ہست　　　ازاں شاخش بسانِ تیغِ کوہ ہست
بہ گاہِ جنگ در گرمی چو برق ست　　　ہمہ تن در سپر پیوستہ غرق ست
ز بیمِ صولتش خوں خوردہ شیراں　　　سپر انداختہ پیشش دلیراں
بہ نزدِ او چو بینی پیل در پیل　　　بہ بینی بر زمیں خط می کشد فیل

بہ خاک از عجزِ فیلِ عربدہ جوئے
نہد دنداں کناں در پیشِ او روئے

در صفتِ گاومیش

دریں جا گاومیشانند دشتی — بہ بیشہ کردہ ہر یک تیز گشتی
دلم را پیشۂ معنی بہ پیش ست — کہ در فکرِ ثنائے گاومیش ست
زشاخش زندگی را برگ نبود — برآں شاخ غیر از مرگ نبود
ہمہ را تاختہ گستاخ بر سر — چوآں دیوے کہ دارد شاخ بر سر
بہ زور او را نہ آہرمن تواں گفت — کہ ذوالقرنینِ روئیں تن تواں گفت
بہ وصفِ شاخ ہائے او دلِ من — تواند تا دو قرن اندیشہ کردن
دلش کے سہمناک از تیر گردد — اگر شاخش ہمہ زہ گیر گردد
کنم از وصفِ شاخِ او سخن سر — خورم تا بو کہ از شاخِ سخن بر

زشاخِ خویش از نیکو سرشتی
قلندر مشرباں را دادہ گشتی

در تعریف طوطی

مرا از نکتہ داناں گشت معلوم   کہ خیزد طوطیِ گویا ازیں بوم
چہ طوطی آئینہ دارِ معانی   دلِ او در خیالِ نکتہ دانی
شود طبعش ز ہر گوں نکتہ اندیش   در آئینہ کند شاگردیِ خویش
سخن جز از صفائے دل نہ راند   کتابِ آئینہ زیں روئے خواند
سخن ہا گفتہ شیریں تر ز شکّر   شدہ چوں طوطیِ شاعر سخنور
دلش شد چاشنی گیرِ معانی   شکر شد قوتش از شیریں زبانی
چناں از فیض، صافی سینہ گشتہ   کہ خضرِ چشمۂ آئینہ گشتہ
لباسِ سبز باشد در برِ او   بہ موجِ سبز ماندہ شہپرِ او
نہ گویم پے برنگِ سبز بردہ   کہ در آبِ زمرد غوطہ خوردہ
شدہ پرہائے سبز از وے نمودار   نوشتہ سطرہا گوئی بہ زنگار
نہادہ دل بہ آئینہ ز سختی   بود رنگش نشانِ سبز بختی

به شوخی راست همچوں طبعِ رندست به خوبی غیرتِ سبزانِ هندست

چو طبعم چهرهٔ معنی طرازد سخن در وصفِ رنگش سبز سازد

به رنگِ خضرزاں قدسی صفاست که گفتارِ ترش آبِ حیات ست

به آئینِ سخن معجز گزیده جز او خضرِ مسیحا دم که دیده

به گلزارِ سخن چوں گشت گُل چیں شدش منقار سُرخ از لفظِ رنگیں

ز رنگِ سُرخ هنگامِ تخیل بود منقارِ او چوں غنچهٔ گُل

بود منقارِ گُل چوں بنگری ژرف به شکلِ لاله بنویسی بشنگرف

شده از فیضِ معنی تازه گفتار به خونِ خامشی آلوده منقار

به امیدِ کرم فارغ زبیم ست
ازاں وردِ زبانش یاکریم ست

در تعریف مینا

ازیں کشور برآید حبا و دانه سخن گو شارکِ موزوں ترانه

سخن چوں سر کنم از وصفِ شارک
بود بر من سخن سنجی مبارک

چو در ہندی لقب میناست او را
ز گویائی بہ لب میناست او را

ہمانا گشتہ نفیٔ ہستیش فن
کہ در ہندی زباں گویدنیم من

شدہ او را سخن پردازی آئیں
گہر افشاندہ از منقارِ زرّیں

چو نیکو بنگری او راست منقار
ز رنگِ زرد مقراضِ طلا کار

در ختمِ رسالہ گوید

بحمد اللہ کہ از تائیدِ فطرت
بہ روئے کار آمد نقشِ فکرت

زبانم یافت از فیضِ سخن نام
پذیرفت ایں ہمایوں نامہ انجام

نہ ماہے بل یکے ماہے دل افروز
تمامی یافتہ در چار دہ روز

از و مصرع یکے خورشید پرتو
زند ناخن بہ دل ہمچوں مہِ نو

معانی در سوادش آشکارا
بود زاں ساں کہ اندر شب ستارہ

درابیاتش سفیدی جاگزیده　　دلِ شب ہا چنیں روشن کہ دیدہ

بسانِ ابروِ خوبانِ رعنا　　بہ ہر بیتش ہزاراں رمز و ایما

بود معنی تہِ ہر بیت نیکو　　چو چشمِ روشن اندر زیرِ ابرو

درابیاتش بہم تشبیہ و ایہام　　بود ہم چوں گلاب و مے بہ یک جام

ز تشبیہش شدہ شاد اہلِ تشبیہ　　بہ لفظِ پاکِ او خوش اہلِ تنزیہ

ز ایہامش شدہ معنی دو بالا　　سخن از معنیِ او گشتہ والا

نہ دارد معنی ار معنی ندارد　　بگوید ہر کہ ابیاتش نگارد

بہ کاوش گر عدو در وے شتابد　　بجز معنی دگر چیزے نیابد

ازیں زیبا سوادِ سحر آمیز　　کہ گشتہ حرف حرفش معنی انگیز

بہ چشمِ ہر کہ طبعش نیست تاریک　　بود تارِ نظر معنیِ باریک

نیابد زو دلِ معنی سگالے　　خیالے را نگردد تا خیالے

سوادش با طراوت ہم نشین ست　　بہارے کش سیہ خوانند این ست

درو کردہ معانی طرحِ گلشن　　سوادِ او بمعنی شرحِ گلشن

ز رنگینیِ معنی بستہ تا طرف　　سیاہی در سوادش گشتہ شنگرف

بہ کلکِ فیض، فکرم بے تامل　　خطابِ او نوشتہ مظہرِ کل

نگارش دادم از فیضِ مدامش ‏ ‏ ‏ به نامِ سیف خاں کردم تمامش

بدیں نامہ قلم تا کردہ شب گیر ‏ ‏ ‏ ہزار ست و چہل نُہ سالِ تحریر

ثنائے ملکِ بنگالہ سراسر ‏ ‏ ‏ رقم کردہ بہ کلکِ فیض گستر

زفیضِ نشئہ معنی بہ صد رنگ ‏ ‏ ‏ نمودم سر بسر کیفیتِ بنگ

ہمہ گلہائے او را بر ستودم ‏ ‏ ‏ گرہ از غنچۂ معنی کشودم

ز بہرِ خاطرِ گلشن پرستاں ‏ ‏ ‏ بیاں کردم حکایاتِ گلستاں

سخن از وصفِ گلہا تازہ گفتم ‏ ‏ ‏ بہ خود بالیدم و گل گل شگفتم

گزیدم در سخن رنگیں ادائے ‏ ‏ ‏ ہمیں باشد گُلِ گلشن ستائے

چو بلبل بشنود ایں نظمِ رنگیں ‏ ‏ ‏ تراود از لبش گلبانگِ تحسیں

زباں را با سخن ہمزاد کردم ‏ ‏ ‏ حباب آسا دمے پُر باد کردم

چناں آبِ سخن را بر فزودم ‏ ‏ ‏ کہ موجِ معنی از مصرع نمودم

نہ بودہ زیں سوادم چوں گزیرے ‏ ‏ ‏ بہ تاریکی زدم از خامہ تیرے

بدیں معنی مرا افتاد چوں کار ‏ ‏ ‏ گسستم از میانِ خامہ زنّار

شدم آگہ ز تیزیِّ تگِ کلک ‏ ‏ ‏ فرو رفتم چو رشتہ در رگِ کلک

مرا زیں فکر ہائے پیچ در پیچ ‏ ‏ ‏ نہ شد حاصل بجز خونِ جگر ہیچ

بغیر از من کسے قدرت ندارد   کزیں ساں صورتِ معنی نگارد
بہ ہیچ اندیشہ پرور ہیچ گاہے   نہ دادہ دست زیں ساں دستگاہے
زبانم را بہ معنی فیضِ عام ست   کہ تیغِ موج فارغ از نیام ست
الا اے نکتہ دانِ فیض اندیش   کہ داری ذوقِ معنی بیش در بیش
بہ بیں آئینِ سحر آمیزیِ من   چو آئینہ خیال انگیزیِ من
چہ پوشی چشم ازیں نیکو صناعت   بود انصاف بر بالائے طاعت
بہ اندیشہ تمیزے کن تمیزے   نمی خواہم بجز انصاف چیزے
منیری جبہہ افروزِ معانی   دلت ماہِ سپہرِ نکتہ دانی
چو کردی از معانیٔ مبرہن   چراغِ دودمانِ خامہ روشن
کشودستی درِ معنی فروشی   برائے در بنہ قفلِ خموشی

سخن را نیست پایانے بہش باش
خمش باش و خمش باش و خمش باش

(مطبوعہ مشہور آفسٹ پریس، میکلوڈ روڈ۔ کراچی)

پاکستان پمفلٹ نمبر ۹